

Niekoľko poznámok k osobitostiam „sovietskeho jazyka“ a jeho následnej „aktualizácie“

Ľubomír Guzi, Filozofická fakulta PU, lguzi@unipo.sk

Ключové slová: ruský jazyk, sovietyzmy, lingvokulturoológia, Rusko v XX. storočí, ruská lexika, pojmy a ideológie

Ключевые слова: русский язык, советизмы, лингвокультурология, Россия в XX веке, русская лексика, понятия и идеологемы

Экскаватор. Мотор. Комбайн.
Жесткий деррик. Турбина. Трос.
Катерпиллер. Совхоз. Колхоз.
А. Безыменский, Стихи о комсомоле.

Samotná realizácia ako aj prijímanie jednotiek sovietskeho ideologického kódu v jazyku i reči sú dodnes sprevádzané rôznou mierou zvýšenej pozornosti a určitej opatrnosti. Používanie lexiky, ktorá kedysi tvorila fundament spomínaného kódu, odrážala a stále odráža samotný „fakt spoločenskej zmluvy o zmysle slov“, na ktorý upozornil P. Sériot (2009, 119), odкрýva taktiež prognózovanie hovoriacim typovej komunikačnej reakcie istého abstrahovania sa zo strany adresáta. P. Filkova a A. Gradinarova správne podotýkajú, že spisovná ruština si počas celého dvadsiateho storočia zachováva svoje jazykové normy, ktoré pre ňu boli charakteristické v storočí devätnástom, synchronne však dochádza k podstatným zmenám, zaznamenávajú sa nové vývinové tendencie, aktivizuje sa celý rad procesov (Filkova-Gradinova, 1999, 182). Jazyk samozrejme neprestáva byť samým sebou a rovnako ani ne stráca svoje funkcionálne a funkčné potencie, ale skôr naopak, prispôsobuje ich novému stavu spoločnosti, ako to charakterizoval Kostomarov (1994, 227). Ak sa pozrieme na časovú os a pokúsime sa nájsť určité periodizačné prieniky vo vývine ruského jazyka, dospejeme zrejme k dvom výrazným medzníkom, vymedzujúcim tri periód:

- obdobie do začiatku dvadsiatyh rokov XX storočia (*pre-sovietske obdobie*);
- obdobie od dvadsiatyh do polovice osemdesiatyh rokov (*sovietske obdobie*);
- obdobie od osemdesiatyh rokov do súčasnosti (*post-sovietske obdobie*).

Samozrejme, že sa jedná len o orientačné členenie, no smelo môžeme konštatovať, že sovietska spoločnosť, prakticky každú generáciu zažívala obrovské zmeny, ktoré v rôznej miere poznačili aj stav jazyka, do ktorého boli inkorporované. Či to už boli 20-30 roky, plné „pionierskej“ sovietskej činnosti, roky štyridsiate, poznačené Veľkou vlasteneckou vojnou a neskorým „stalinizmom“, neskôr „odmäkové“ obdobie, ktoré okrem iného svet prinieslo aj „kozmičné sovietyzmy“ a stagnačný „zastoj“, ako aj vrcholiaca kríza sovietskeho systému okolo polovice osemdesiatyh rokov. Mohlo by sa zdať, že s formálnym zánikom sovietskeho systému vymizol aj jeho jazykový plast. Situácia, ktorá nastala v deväťdesiatyh rokoch, s väčšími, či menšími obmenami, prakticky trvá dodnes. Takzvané sovietyzmy sa dostali do úplne inej denotatívnej škály.

Sledovanie a výskum problematiky historizmov má v samotnom Rusku dlhú tradíciu, či sa už jedná o klasické práce A. M. Sališčeva (1928), S. I. Ožegova (1974), I. F. Protčenko (1975, 1984, 1990), Aleksejeva (1979), N. M. Šanského (1987), J. D. Polivanova (1968), M. V. Panova (1962), A. E. Suprunova (1969), I. Zemcova (1985), V. G. Kostomarova (1977, 1987), alebo súčasných autorov, ktorí už zohľadňujú aj status a fungovanie sovietyzmov v postsovietskom „nedenotatívnom“ prostredí. Z tých druhých sú to hlavne práce S. S. Bojko

(1998, 2004), G. Č. Gusejnova (1989, 2002, 2003), O. P. Jermakovej ((1997, 2000), J. A. Zemskej (1992, 1996), Ju. N. Karaulova (1986, 1989), L. P. Krysina (2000), M. A. Krongauz, P. A. Kuzminovej (1999), N. A. Kupinovej (1995, 1999), A. A. Pichurovej (2005), E. Chan-Piru (1991,1994), A. P. Čudinova (2001), P. Sériota (1985, 1993), A. P. Romanenka (2000, 2003), I. T. Veprevovej (2002, 2005) a iní.

Dať jednoznačnú definíciu samotných sovietizmov však nie je jednoduché. V širšom ponímaní totiž predstavujú určitý verbálny alebo neverbálny znak rôznej zložitosti, ktorý je vyjadrením sovietskeho kultúrneho prostredia. I. F. Protčenko, jeden z popredných špecialistov na túto problematiku, zrejme určil najvšeobecnejší uhol pohľadu i samotnú podstatu pojmu sovietizmus. Hovorí, že „slová, vytvorené v sovietskej ére, boli odrazom nových sociálnych vzťahov, nových javov a osobitostí *sovietskej doby*, veľmi jasne odzrkadľujú práve charakter sovietskeho spôsobu života, *sovietskej reality* a práve preto dostali pomenovanie *sovietizmy*“ (Protčenko, 1984, 50). Spočiatku sovietizmy predstavovali celý sémantický rad neologizmov, ktoré neskôr zažnú vystupovať ako sovietizmy, teda pomenovania, odrážajúce špecifiká a osobitosti sovietskej existencie.

Pri sovietizmoch, či už počas existencie sovietskeho štátu, alebo po jeho zániku, bolo zrejme, že jazykovedci sa pri ich skúmaní neuspokoja so slovom, či jazykom, resp. jazykovým znakom. Samotný sovietizmus môže disponovať rôznou šírkou i hĺbkou, od slova, slovného spojenia, vety až po text, no čo je hlavné, „jeho ohraničenie sa týka nie formálneho, materiálneho vyjadrenia, ale skôr obsahovej stránky: sovietizmus musí disponovať uceleným zmyslom“ (Romanenko – Sandži-Garjajeva, 2004, 278).

Z pohľadu lingvistických skúmaní, sú najdôležitejšie a sémanticky najnasýtenejšie práve verbálne sovietizmy, a konkrétne tie, ktoré, čo do sémantickej štruktúry slova, rozdeľujú sa na:

- lexikálne, to jest slová, ktoré sa aktualizovali, objavili alebo boli novo vytvorené zhruba v období od dvadsiatych po sedemdesiate roky dvadsiateho storočia a popisujúce každodenné javy sovietskej reality (*brakodel, obezlička, pereginščik, podkulačnik, epochal'nyj* a pod.);
- sémantické, to jest nové významy starých slov, ktoré sa objavili alebo aktualizovali v sovietskom období, ako napríklad *vreditel'* – „ten, kto úmyselne niekomu alebo niečomu škodí“, obzvlášť budovaniu sovietskeho štátu, čo efektne a často uvádzané slovíčko „*dostať*“, zodpovedajúce slovenskému „získať, zohnať...“ (viď nižšie);
- a konotatívne, teda také, ktoré vyjadrujú určité významové odtiene reality dvadsiatych až osemdesiatych rokov minulého storočia (*avangard* – predvoj, no vo význame „ľahúňa más“, predvoj nejakej spoločenskej, alebo aj výrobnjej skupiny; slovo „*gňot*“ - „*гнёт*“ – ako „sociálny (ná)tlak, útlak, ujarmenie, jarmo“).

Je evidentné, že osudy „sovietizmov“ od začiatku 90-tych rokov XX. storočia boli rôzne, koniec koncov, niektoré z nich, sa už počas sovietskej éry stávali archaizmami, či historizmami. Vyplávajú však na povrch stále, keď je potrebné reagovať na súčasný stav ruskej spoločnosti, a keď sa ešte spoločenské vedomie pamätá na hodnotiaci aspekt nejakého typického slova „onej doby“, buď s výrazne negatívnou alebo pozitívnou konotáciou (napr. osoba premiéra Putina a jeho činnosť okolo marci roku 2012: „*prodolžitel'nyje ovacii podderživali tezis o tom, čto Rossija v kol'ce vragov*, alebo „*vsemirno-istoričeskoje značenieje V. V. Putina*, neustále nadeľovanie premiéra sovietskymi titulmi od „*vožd'*“, „*soratnik*“, „*gensek*“ až po už klasické „*čekist*“). Niektoré, resp. hlavné, ideologicky významné lexémy sovietskeho obdobia nezostarli, ale sa pretransformovali, pričom ich základné významová valencia a štruktúra zostali neporušené. Vážny problém teda predstavuje lexikografický opis samotných sovietizmov, keďže pomerne rýchlo menia svoj status – ponechávajú si svoj sovietsky význam, no taktiež na seba viažu a fixujú, buď len situačne alebo nastálo, nové významové odtiene a konotácie. Z. S. Sandži-Garjajeva, vychádzajúc z vlastných výskumov,

ako aj z porovnávania lexiky zakotvenej v slovníkoch Skľarevskej (1998, 2007), Kuznecova (2006) a Mokienko – Nikitinová (1998) podotýka, že do popredia problematiky soviétizmov sa dostávajú otázky stupňa ich zastaralosti (*ustarenie*), to jest ich *istorizacija*, a naopak ich aktualizácia. Keď teda sovietsky štát „odišiel do histórie“, postupne v ruskom jazyku pribúdalo mnoho nových „sviežich“ soviétizmov na úrovni slova, slovných spojení i ustálených slovných spojení typu *SSSR, KPSS, obkom, partkom, partorg, komsomolec, kassa vzaimopomoščy, personalnyj pensioner, socialističeskoje sorevnovanije, udarnik kommunističeskogo truda*, resp. *bitva za urožaj, vachta pamjati, deti Okťjabrja, otec vsech narodov*, ako aj konotatívnych soviétizmov *nesgibajemyj, slavnyj, vsemirno-istoričeskij, plamennyj, nepobedimyj* a pod. (Sandži-Garjajeva, 2009, 244-245).

Oveľa zložitejším sa však ukazuje byť takzvaná *aktualizácia* soviétizmov, pretkaná hlbokou metaforickosťou a aluzívnosťou s výrazne hodnotovou škálou ponúkaného diskurzu. Tá je často mäťuca. Dochádza totiž k charakterizovaniu „soviétizmov“ cez prizmu ich chápania ako ideológem. Tá však necharakterizuje samotnú podstatu termínu, ale jej význam sa mení v závislosti od istého spoločenského či politického pragmatizmu. Je ľahko zapamätateľná, spočiatku jej význam môže byť hmľistý, no pri jeho odhaľovaní často dochádza k vnúteniu žiadaného významu okolím, prípadne k priamej manipulácii určitého objektu (ako je tomu u slov *kulak, massovyje repressii, kulť ličnosti* a pod. No zďaleka nie všetko, čo sa objavilo v sovietskom časopriestore možno priradiť k ideológem. Ako tvrdia niektorí ruskí odborníci ideológema sa nepoužíva nie len na opis sovietskeho diskurzu, pretože ten sa asociuje a spája predovšetkým s prívlastkom „sovietsky“ (Kupina 1995, Kuteneva 2008).

Keď hovoríme o historizmoch a obzvlášť o soviétizmoch, máme na mysli výraznú historickú etapu v živote ruskej spoločnosti. Aby sme pochopili toto historické obdobie, ktoré v mysliach určitej skupiny ľudí doznieva ešte dnes, musíme sa zorientovať vo fenoméne, ktorý sme nazvali *lingua sovietica*. Hoci je v súčasnom ruskom jazyku, hlavne vo sfére masovej komunikácie, rozšírený pomerne častý fenomén používania soviétizmov vo funkcii hodnotiaceho, zväčša záporného prvku, mládež na otázku kto je to Lenin odpovedá, že „je to dom na Červenom námestí oproti GUM-mu, je tam totiž taký nápis“. Hoci sa jedná o extrém, z vlastnej skúsenosti môžeme v slovenskom prostredí konštatovať to isté. Prítom sovietsky sociolekt („*novojaz*“) na viac než sedemdesiat rokov zamkol ruský jazyk do svojich vyjadrovacích osídel.

Ako sa teda objavili prvé sovietske slová? Kto a prečo ich vytvoril?

Bolo tridsaťdva dní po prevrate, ktorý uskutočnila radikálna skupina ruských sociálnych demokratov, ktorí si hovorili bolševici. Nastala situácia, ktorú asi rok pred svojou smrťou ich vodca V. I. Uľjanov - Lenin charakterizoval v zmysle Napoleonovho prístupu k niektorým politickým záležitostiam: „*On s'engage et puis... on voit*“. (Volkogonov, 1999, 383). V tomto zmysle začala nová garnitúra na čele s výrečnými skôr literátmi, majstrami rétoriky a jazyka, než politikmi (hlavne Lenin, Trockij, Dzeržinskij, Kamenev, Sverdlov, Zinovjev, či Bucharin) vytvárať nový výrazový aparát krajiny. Ruka v ruke s dejinnými udalosťami začali vznikať jazykové mytológie, ktoré okovajú myslenie ďalších generácií, ktoré budú dovršovať dielo revolúcie (už nie prevratu!). A začalo sa všetko cieľavedome od začiatku – keď na spomínaný 32 deň po prevrate, t.j. 25. novembra 1917, bolševici prehrali vo voľbách do Zákonodarného zhromaždenia a istý čas „Pravda písala“, že ono „je správcom ruskej krajiny“, Lenin šikovne sformuloval svoju verziu reality prehratých volieb, ktorá sa v soviétizovanom jazyku prijímala desaťročia ako „citát z Lenina“: „*spoliehať sa na masy nedá, všetko musí uskutočniť vysoko disciplinovaná stranická elita*“, či „*republika soviétov je vyššou formou demokracie, než republika so zákonodarným zhromaždením*“. Lenin a jeho „*revolučný bič*“ – L. D. Trockij, ktorí po prevrate 25. 10. 1917 sformovali dočasnú bolševickú vládu pod názvom „*sovet narodnych komissarov*“, ktorá za normálnych okolností

mala len do najbližších volieb pokračovať v tradícii „*vremenných*“ - dočasných vlád G. E. Ľvova a A. F. Kerenského a podeliť sa o moc s ostatnými stranami. Potom, čo sa 5. januára 1918 predsa začalo zasadnutie *Učrediteľnovo sobranija* došlo k nepríjemnostiam a prestrelkám, zorganizovaným boľševikmi. Hoci v ten deň jeden zo zakladateľov strany eserov V. M. Černov na celú sálu zakričal, „*že samotný fakt zvolania a otvorenia zasadnutia Zákonodarného zhromaždenia znamená koniec občianskej vojny v Rusku*“, prorokoval vlastne presný opak. Ráno 6. januára 1918 zaznela ďalšia mytologizovaná a schematizovaná replika, ktorá prerástla do sovietskej frazeologickej jednotky – o piatej hodine ráno na popud Jakova Sverdlova, v rušnej atmosfére exaltovaných debát podišiel k predsedovi zhromaždenia Černovovi veliteľ stráže, námorník Anatolij Železniakov a dôrazne povedal: „*Navrhujem všetkým opustiť Tavridský palác, stráž je unavená!*“ (známe „*karaul ustal...*“). Týmito slovami sa vtedajšie Rusko od tendencie k parlamentnej demokracii vybralo na cestu postupného budovania spoločnosti s jednou elitnou politickou stranou.

Nové slová v jazyku sú okamžite vystavené sociálno-psychologickému kultúrno-rečovému hodnoteniu a klasifikácii. Neologizmy sú nové slová, ktoré sa objavujú so vznikom či rozvojom *niečoho*. Preto „*neológia*“ môže byť náukou jednak o slovách nových, jednak o nových významoch starých slov, ktoré sa v jazyku objavili na báze už existujúcich dát a podkladov. Problémy, ktoré vyplývajú z opisu nových slov a ich významov vyplývajú taktiež z absencie prísnych hraníc medzi uzuálnymi a okazionálnymi lexikálnymi jednotkami. Skúmajúc jazyk sa nemôžeme dostať za hranice samotných slov. Existuje mienka, že na označenie čistej fikcie v sovietskom jazyku (hlavne stalinského obdobia) s istými výnimkami (*вредительство, самокритика*) neexistovali nové slová. Nový fiktívny význam zvyčajne získavajú staré slová, niekedy aj tie, ktoré sa už nepoužívajú, pričom spolu s novým fiktívnym významom získavajú aj ďalší význam. Príkladom toho môže byť evolúcia takých slov v novom sovietskom prostredí ako sú *свобода, гуманность, прогресс, преданность, дружба, честь*,

Pri „obohacovaní“ ruského jazyka o nové sovietske termíny, ktoré pomenávajú a popisujú nové fenomény a vzťahy dochádza k vylúčeniu a odstráneniu niektorých významov slov, ktoré sú z toho alebo oného dôvodu „novej“ spoločnosti nepotrebné. Takéto „staronové slová“, ktoré získali nový význam a začali označovať aj nové ideály a hodnoty strácali postupne svoje synonymické rady, ohraničila sa ich sémantika a naopak upevnila presná a fixná slovná a štylistická šablóna, definujúca a overujúca odovzdanosť, lojalitu a vernosť sovietskej spoločnosti s jej zriadením. V tejto rovine nastala úplná likvidácia jazykovej výrazovej slobody.

Ak považujeme jazyk za určitú formu vyjadrenia bytia ľudského ducha, potom duša by v danom zmysle mala disponovať výraznými sklonmi a náchylnosťou k slobode. Z toho teda vyplýva, že ak chcel režim prinútiť daný jazykový systém spoľahlivo plniť „úlohy zhora“ a tým pádom „otročiť“, stávajúc sa pritom prostriedkom na skrývanie a kamuflovanie skutočných pocitov a myšlienok, sovietske zriadenie (hlavne v stalinistickej a neostalinistickej fáze) nielenže pustošil jazyk, zbedačoval jeho synonymiku a zohavoval sémantiku, no ničil samú jazykovú a rečovú substanciu, podlieval jazyk olivovým olejom lexikálnych a frazeologických šablón, podobných obradným zaklínaniam, dodával jazyku rečou podmienené fikcie.

Napríklad, obdobie stalinizmu ani tak nepotrebovalo úplne nový jazyk, ale jasne vyhranený a definovaný systém rečových šablón a klišé. Takáto šablónovitosť jazyka ako prostriedku schematizmu myšlienok a pocitov je jednou z najtypickejších redakcií aktívnej neslobody. Tento schematizmus, tak typický pre predošlé socialistické štáty sa utvrdzoval „zvrchu nadol“. V Rusku sa šablóny vyrábali v Kremli a následne sa „púšťali dole“.

V revolučných dňoch „bol jazyk sám osebe komplikovaným činiteľom, ak nie samostatným, vyprofilovaným hráčom. Slová a symboly sa správali ako komunikačné kódy,

ktorých signály slúžili na sankcionovanie a oprávnenie činnosti nás, jazyk definoval spoločného revolučného nepriateľa, vyzdvihoval princípy a generoval autoritu a oprávnenosť jednotlivých vodcov“ (Figes – Kolonitski, 1999, str. 3). Bolo veľmi ťažké oddeliť nové formy jazyka od starých, no postupne sa všetko čoraz viac rozjasňovalo. O to, aby bol prechod plynulý sa postarali tí najpovolanejší. Hnaní víziou lepšej spoločnosti, mesianizmu, službou ľudu i vlastnou ambicióznosťou, vytvárali intelektuáli, hlavne básnici a spisovatelia, jazykový krov prebiehajúcich otrasov, ktoré sa utriasli do takzvaného totalitného štátu, s povinnou jazykovou obmieňajúcou a modernizujúcou sa nadstavbou – akýmsi sovietskym *upload-om*, ktorý sa pokúšali natiahnuť do povedomia a jazyka občanov s každým novým zjazdom, smrťou *genseka*, vnútrostraníckym prevratom a zmenou garnitúry. Nemenným lakmusovým papierikom, ktorý všetko v mysliach i spávaní meral bol „leninský odkaz“. Ten od samého začiatku formulovali a v jednoduchých, miestami naivných veršoch podávali ďalej. Nejednalo sa však len o proletárskych básnikov, či básnikov revolúcie, ktorý upadli do zabudnutia. Tak ako revolúciu na bojovom a politickom poli zachraňovali Trockij, Buďonnyj, či Frunze, vo sfére vytvárania nových jazykových prostriedkov to boli majstri jazyka – M. M. Černych, V. Majakovskij, či I. A. Maľjutin, ktorý obrodili tradíciu ruského *lubka* na *sovetskij agitacijonnyj lozung, plakat alebo afišu*. Hlavne Majakovského jazyk dokázal vystihnúť podstatu toho, čo bolo potrebné vložiť ľuďom prostredníctvom krátkeho výstižného sloganu do úst. Vznikali primitívne, no účinné jazykové slogany, rytmicky aj mentálne nadväzujúce na ľudový folklór, hlavne častušku. Mená, priezviská, udalostí prerastali do symbolov, na ktorých dekódovanie sú potrebné znalosti daného obdobia, tzv. „fonovyje znaňja k jazyku“:

Je to evidentné aj z ponímania a opisu žalostnej reality konzumného spôsobu života sovietskych občanov, keďže sa razila idea skromnosti, zrieknutia sa súkromného vlastníctva, obetavosti v prospech „proletárskeho internacionalizmu“.

Kým obyčajní sovietski občania sa snažili z toho mála ponuky spotrebného a iného tovaru získať aspoň niečo, naopak tí, ktorí stáli čím bližšie k elite, tým sa zvyšovala ich šanca žiť s predponou „*spec*“.

Široké sovietske masy dosahovali apogeum šťastia vtedy, keď sa im podarilo získať (symbolické slovíčko „*dostat*“) určitú „statusovú“, žiadanú vec, napríklad koberec, krištál (nehovoriac o tom, že český), luxusnejšie topánky z dovozu, mohér, chladničku ZIL (koncom 70-tych rokov bol snom typ „*Rozenlev*“), farebný televízor Rubin, či absolútny vrchol – Volgu, prípadne ľudovú „*Žiguli*“. Získať sa to dalo hlavnými legálnymi spôsobmi – „*po blatu*“ alebo prostredníctvom rozdeľovacieho systému, kedy sa v „dobrej práci“ niečo zvýšilo, prípadne niečo vyradňovali. „*Po blatu*“ znamenalo, že niekto zo známych mal prístup do niektorého veľkoobchodného skladu „*Rospotrebojuza*“ (*Rossijskij potrebitel'skij sojuz*), ktorý za výmenu sovietskeho zväzového tovaru získaval ako protihodnotu požadovaný tovar či komoditu zo zahraničia. Keď mohol šťastlivec nakoniec zvolať „*Dostal deficitnoje!*“, prípadne v tom vedel dobre chodiť, získaval si úctu rodiny, príbuzných, priateľov i náklonnosť žien.

Koncom 70-tych a začiatkom 80-tych rokov panovala podobná situácia aj v zásobovaní potravinami. Bol prijatý Potravinový program (*Prodovol'stvennaja programa*, napríklad v roku 1982 do roku 1990, čo bolo priznaním toho, že v krajine je potravinová kríza), ktorý v polovici osemdesiatych rokov zlyhal. Dostať sa dalo všetko, no zväčša na čiernom trhu. Ľudia vymýšľali recepty typu - Šalát pripravíme z nadrobno pokrájanej *prodovol'stvennoj programmy*. Spočiatku si provinčné oblasti vystačili samé, neskôr sa všetko zväžalo do všeriadiacej Moskvy a odtiaľ sa distribuovalo „*na mesta*“, teda do „provincie“. Príkladom či sociologickým *eskizom* mohla byť praobyčajná záležitosť: začiatkom 70-tych rokov študenti dostávali do Moskvy, zo zrejmých dôvodov, podporné balíčky od rodičov z okolitých oblastí i krajov. O desať rokov neskôr to už bolo naopak a Moskva rozdeľovala všetko, takže sa „potravinovými“ električkami rozvážali potraviny a produkty do blízkeho

i ďalekého okolia. V tom období napríklad vznikla hádanka: „*Je to dlhé, zelené a vonia to klobásou?*“ *Odpoveď:* „ – *Nedeľná električka Moskva – Tula*“. Na tom pravdaže zarábali sprievodcovia, lebo brali balíčky v Moskve a s istotou ich odovzdávali doručovateľovi v Podmoskoví či niekde ďalej. Za jednu zmenu mohli takto zarobiť aj 30 rubľov, pričom ich mesačná výplata predstavovala 100 rubľov. Sovietski občania boli nútení byť v tomto „*zaobstáravacom*“ procese veľmi vynachádzaví – niet divu, že vznikalo neopakovateľné množstvo námetov pre literatúru, divadlo i film, ďalej žili, rozvíjali a zdokonaľovali sa hrdinovia, ktorých archetypovú podstatu vypracovali Čechov, Gogol, Gorkij, Majakovskij či Erdman.

Inak na tom bola elita krajiny. Je otázne kto do nej patril a kto už nie, no tá prinajmenšom ľahšie riešila bytovú otázku, nemusela sa tlačiť v komunálkach, nízko-gabaritných Chruščovkách niekde v ďalších Čerjomuškách, nemala problém získať auto, dostať potomka do prestížnej školy, mimo poradia získať exkluzívnejší luster z Československa. Dokonca aj v ideologickej rovine mala elita úľavy – disponovala možnosťou zakúpenia kníh v systéme „*Knižnej expedície*“. Čítala to, čo sa nepredávalo v obchodoch, napríklad Cvetajevová, Bulgakova, či Mandelštam, ktoré sa vydávali pre istú cieľovú skupinu. Ak bol človek jej členom, jeho život bol reglementovaný a upravený prakticky od kolísky po hrob. Samozrejme to naj bolo sústredené na špici, v *Centre*. Ženy zodpovedných pracovníkov („*otvetrabotnik*“) z ÚV alebo *Sovmina* (*Sovet Ministrov* – Rada ministrov) privádzali deti na svet v „*specroddomach*“ (špeciálna pôrodnica), tieto deti boli vychovávané v „*specdetsadach*“ (špeciálnych škôlkach), doma a v „*specstolovych*“ jedli potraviny zo „*speckolchozov*“, spolu s rodičmi oddychovali v „*speckurortach*“ a na „*specbortach*“. Nebolo výnimkou, že deti najvyšších predstaviteľov si spoločne užívali voľné chvíle napríklad v krymskom mestečku Mischor, kde priezviská detí zneli Brežnev, Andropov, Mikojan, Demičev, Molotov a pod. Elita sa samozrejme liečila v „*specboľnicach*“, povestné sú oddelenia 4. Hlavnej správy Ministerstva zdravotníctva (*Minzdrava*) ZSSR, ktoré sa hlavne staralo o Politbyro, no zasahovalo aj do *nižších-vyšších* miest. Aj po smrti bolo o človeka postarané – hierarchia umiestnenia bola nasledovná - od „*specpogosta*“ v Kremľskom múre, ozaj pre vyvolených a zaslúžených“ - po Novodevičij a Trojekurovskij cintorín. Recesisticky to odráža opäť raz vox populi: „Ivan Petrovič, nevedel by si rezervovať miesto na Novodevičom pre môjho strýka? – O hodinu: „Všetko je vybavené, rezervované, no zaľahnúť je potrebné nie neskôr ako vo štvrtok budúceho týždňa“.

Samozrejme sa jednalo o špičky spoločensko-politického ľadovca, no aj tu bolo možné vytváranie „dynastií“, ktoré pretrvali aj krach sovietskeho systému, nebolo vylúčené, že žena hlavného disidenta bola najlepšou priateľkou ženy ministra vnútra, že naj umelci v nemilosti, zásahom ruky mocného „*pokroviteľa*“, zotrvali na svojich miestach, poskytovali svoje *dače* zasa len disidentom a to celé dookola. Len pochopením takýchto drobností života môžeme presnejšie poukázať na dopad spoločenského poriadku na myseľ jeho obyčajných občanov, ale aj jeho najvyšších a najhlavnejších predstaviteľov.

Ak keď časy sovietskeho experimentu pominuli, v poslednom období sa objavuje množstvo prác, ktoré sa venujú problematike práve sovietskeho sociolektu, sovietskej jazykovej nadstavby ruského jazyka. Nie je možné neskúmať túto problematiku, lebo práve oblasť jazyka ponúka neraz nepozorované detaily myslenia, uvažovania a konania ľudí daného časopriestoru. Sovietsky experiment bol akýmsi laboratóriom, ktorý vo viacerých oblastiach hodil ľudstvu rukavicu do tváre, miliónmi obetí vykúpil, alebo len poukázal na schopnosti človeka. Jednou z oblastí bol práve jazyk, ktorý bol len tým fenoménom, po ktorom sa totalitný človek nechal, či skôr musel nechať, spoznávať, presne ako vták po perí. Ako sme sa však zmieňovali vyššie, v súčasnosti prebieha pomerne intenzívny proces rehistorizácie a novej konotatívnej sovietskeho jazyka s hlbším ideologickým komponentom. Denotát sovietskeho jazyka sa vytratil do histórie, zmena denotatívneho priestoru (jeho rozšírenie

alebo, naopak, zúženie), zmena sémantických vektorov a pod. nám dovoľujú konštatovať, že v mnohých prípadoch dochádza k sémantickej transformácii slov – sovielizmov. Často dochádza k transformácii sémantiky sovielizmov pri prenose „sovietskych významov“ v dôsledku ich deaktualizácie na okraj „vnútrošlovného priestoru“, čo koniec koncov takisto vedie k ich neutralizácii. Z. S. Sandži-Garjajeva k takým slovám zaraďuje jednotky ako *ideja*, *massy*, *boj*, *vachta*, ktoré postupne stratili svoju „revolučnú sémantiku“ na úrovni syntagmatických väzieb typu *narodnyje massy*, *vachta pamjati*, *prazdničnaja vachta* a pod. (Sandži-Garjajeva, 2009, 248). Do pasívnej slovnej zásoby sa podľa niektorých ruských slovníkov koncom perestrojky postupne dostalo aj to *najsovietskejšie* slovo *sovetskij* – vtedy sa v slovníkových heslách vykladalo ako „patriaci do sovietskeho štátu“, prípadne priam beatlesovské „narodený, vzniknutý v ZSSR“ (Skľarevskaja 1998). Koncom prvého desaťročia nového tisícročia však niektoré slovníky už nemajú poznámku o zastaranej lexike (*sovetskoje prostranstvo*, *sovetskaja nauka*).

Výskum sovielizmov je teda viacúrovňovou záležitosťou. Je zrejmé, že istá časť tohto jazykového plastu pretrvala do súčasnosti. Sovietizmy sú určitým precedentom, ktorým sa v jazyku hodnotí súčasný stav spoločnosti, ale aj jazyka samotného. Konotácie, sémantické zdvihy, precedentnosť sovietskych precedentných mien a fenoménov celkovo sú živnou pôdou pre výskum a fungovanie nielen súčasného ruského jazyka, ale aj jazykového priestoru.

Literatúra

- АЛЕКСЕЕВ, Д.К.: *Сокращенные слова в русском языке*. Саратов 1979.
- БЕЗЫМЕНСКИЙ, А.И.: Стихи о комсомоле. In: *Безыменский Александр Ильич. «Молодая гвардия»*, Москва 1935.
- БОЙКО, С.: Значение средств иносказания в языке *оттепели* и возможности их лингвистического описания. In: *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Составители М.А. Ремнёва, О.В. Дедова, А.А. Поликарпов. «Изд-во Моск. ун-та», Москва 2004. С. 585-586.
- БОЙКО, С.: «Новояз» в стихотворениях Б. Окуджавы: «квазиязык» или функциональный стиль? In: *Функциональная лингвистика: Язык в соврем, обществе*. Материалы междунар. конф. Симферополь 1998.
- ВЕПРЕВА, И.Т.: *Метаязыковая рефлексия в функционально-типологическом освещении (на материале высказываний-рефлексивов 1991-2002 гг.)*. Автореферат диссертации на соискание учёной степени д-ра филолог. наук. Екатеринбург 2003.
- ВЕПРЕВА, И.Т.: *Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху*. Екатеринбург 2002.
- Вепрева, И.Т.: О новых смыслах актуальных слов постсоветской эпохи. In: *Исследования по лексикологии и грамматике русского языка / Под ред. М. Вуйтовича*. - ROZKAN, 2005. С. 5 - 12.
- ВОЛКОГОНОВ, Д.: Ленин. *Книга I*. «Новости», Москва 1999.
- ВОЛКОГОНОВ, Д.: Ленин. *Книга II*. «Новости», Москва 1999.
- ГУСЕЙНОВ, Г.Ч.: Ложь как состояние сознания. In: *Вопросы философии*. 1989. -№ 1.- С. 65-78.
- ГУСЕЙНОВ, Г.: Идеологема «расстрел». In: *Отечественные записки*. 2002. -№3.
- ГУСЕЙНОВ, Г.Ч.: Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х. «Три квадрата», Москва 2003.
- ЕРМАКОВА, О.П.: Новые семантические оппозиции старых названий лиц. In: *Культурно-речевая ситуация в современной России / Под ред. Н.А.Купиной*. Екатеринбург 2000.
- ЕРМАКОВА, О.П.: Семантические процессы в лексике. In: *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. «Языки русской культуры», Москва 2000.

- ЕРМАКОВА О.П.: Тоталитарное и посттоталитарное общество в семантике слов. In: *Русский язык*. Орле, 1997.
- ЗЕМСКАЯ, Е.А.: Новояз, new speak, nowotowa... Что дальше? In: *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. «Языки русской культуры», Москва 1996.
- ЗЕМСКАЯ, Е.А.: Клише новояза и цитация в языке постсоветского времени. In: *Вопросы языкознания*. 1996. - №3.
- ЗЕМСКАЯ, Е.А.: *Словообразование как деятельность*. Ин-т рус. Языка РАН. «Наука», Москва 1992.
- Земцов, И.: *Советский политический язык*. Лондон 1985.
- Караулов, Ю.Л. *Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения II. Язык и личность*. «Наука», Москва 1989.
- ИСТОРИЧЕСКИЕ ХРОНИКИ с Н. Сванидзе. Год 1917 - Керенский, 1917 – Ленин и Троцкий, 1918 – Троцкий*; Жукова, М. ФГУП «ГТК «Телеканал «Россия» 2004.
- КОСТОМАРОВ, В.Г.: Перестройка и русский язык. In: *Русская речь*. 1987. С. 3-11.
- КОСТОМАРОВ, В.Г.: Русский язык в советском обществе и современном мире. In: *Русский язык в школе*. 1977. №3. С. 25 - 28.
- КОСТОМАРОВ, В.Г.: *Языковой вкус эпохи*. Москва 1994.
- КРЫСИН Л.П.: Русский литературный язык на рубеже веков. In: *Русская речь*. 2000. №1. С. 32 - 36.
- КУПИНА, Н.А.: *Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры*. Екатеринбург, 1999.
- КУПИНА, Н.А.: *Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции*. Екатеринбург-Пермь, 1995.
- КРОНГАУЗ, М.А.: Речевые клише: энергия разрыва. In: *Лики языка: к 45-летию научной деятельности Е.А. Земской*. РАН Институт русского языка им. В.В. Виноградова. «Наследие», Москва 1998. С. 185 - 194.
- КУЗЬМИНА, Н.А.: О семантической трансформации некоторых групп советизмов. In: *Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения)*. Специализированный вестник КрасГУ. № 1 (8). 1999. С. 26-29, <http://librarv.krasu.ru/ft/ft/articles/0070485.pdf>
- МЛЕЧИН, Л.: Председатель КГБ – *Рассекреченные судьбы*. «Центрополиграф», Москва 1999.
- ОЖЕГОВ, С.И.: Основы черты развития русского языка в советскую эпоху. In: *Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи*. Москва 1974. С. 20-36.
- ПАНОВ, М.В.: О развитии русского языка в советском обществе. In: *Вопросы языкознания*. 1962. №3. С. 3 - 16.
- ПИХУРОВА, А. А.: *Судьба советизмов в русском языке конца XX - начала XXI веков (на материале словарей и текстов)*. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук Специальность 10.02.01 - Русский язык, САРАТОВ 2005.
- ПОЛИВАНОВ, Е.Д.: Революция и литературные языки Союза ССР. In: *Поливанов Е.Д. - Статьи по общему языкознанию*. «Наука», Москва 1968.
- ПРОТЧЕНКО, И.Ф.: *Лексика и словообразование русского языка советской эпохи*. «Политиздат», Москва 1990.
- ПРОТЧЕНКО, И.Ф.: *Русский язык: Проблемы изучения и развития*. Москва 1984.
- ПРОТЧЕНКО, И.Ф.: *Лексика и словообразование русского языка советской эпохи: Социолингвистический аспект*. Москва 1975.
- РОМАНЕНКО, А.П.: Канцелярит: риторический аспект (о книге К.И. Чуковского «Живой как жизнь»). In: *Риторика*. Москва 1997, №1 (4).

- РОМАНЕНКО, А.П.: *Советская словесная культура: Образ ротора*. Саратов 2000.
- Романенко, А.П.: Советская словесная культура: отечественная история ее изучения. In: *Вопросы языкознания*. 2002. № 1, С. 118 - 139.
- РОМАНЕНКО, А.П., САНДЖИ-ГАРЯЕВА, З.С.: Общефилологические основания советской жанровой системы. In: *Жанры речи: Сборник научных статей*. «Изд-во «Колледж», Саратов 2002. Вып. 3. С. 62 - 75.
- РОМАНЕНКО, А.П., САНДЖИ-ГАРЯЕВА З.С.: Проблемы составления словаря советизмов. In: *Русский язык сегодня*. Вып. 3. Сб. статей / Отв. ред. Л.П. Крысин. «РАН Ин-т Рус. яз. им. В.В. Виноградова», Москва 2004. С. 277 - 286.
- СЕЛИЩЕВ, А.М.: *Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917-1926)*. Москва 1928.
- СЕРИО, П.: О языке власти: критический анализ. In: *Философия языка: в границах и вне границ* / Ю.С. Степанов, П. Серию, Д.И. Руденко и др. Пауч. Ред. Тома Д.И. Руденко. -Х.: «Око» 1993. - Т. 1.
- СКЛЯРЕВСКАЯ Г.П.: Русский язык конца XX века: версия лексикографического описания. In: *Словарь. Грамматика*. Текст. Москва 1996.
- СУПРУН, А.Е.: *Русский язык советской эпохи*. «Просвещение», Ленинград 1969.
- ХАН-ПИРА, Э.: Советский тоталитаризм и русский язык. In: *Пационально-культурный компонент в тексте и в языке*. Ч.1. Минск 1994. С. 16—18.
- ХАН-ПИРА, Э.: Репрессированная лингвистика. In: *Русская речь*. 1993. №5. С. 105-106.
- ХАН-ПИРА, Э.: Язык власти и власть языка. In: *Вестник АН СССР*. 1991. №4. С. 37-41.
- ФИЛКОВА, П. – ГРАДИНАРОВА, А.: *История русского литературного языка*. «Парадигма», София 1999.
- ЧУДИНОВ, А.П.: *Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000)*: Монография. Екатеринбург 2001.
- ШАНСКИЙ, Н.М.: *Слова, рожденные Октябрем: Кн. для учащихся*. - 2-е изд., испр. и доп. «Просвещение», Москва 1987.
- ШАЦКАЯ, М.Ф.: Идиомы и перифразы-советизмы в зеркале современного языкового сознания. In: *Русская речь*. 2004. JN25. С. 57 - 59.
- FIGES, O. – KOLONITSKI, B.: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. Yale University. New Haven and London 1999.
- SÉRIOT, P.: *Analyse du discours politique Soviétique*. Paris : éd. I. E. S., 1985. 362 p.

Абстракт

В нашей статье мы ещё раз задумываемся над некоторыми своеобразностями остатков лексики периода существования советского государства. Рассматриваются нами новейшие подходы к данной проблематике со стороны русских исследователей, которые фиксируют динамическое развитие определенных феноменов, связанных с советизмами. Речь идёт главным образом об устарении советизмов, их лексической трансформации, реисторизации и актуализации, которые начались практически сразу после ухода денотативного пространства советизмов. Также касаемся конотативности советской лексики, её прецедентности, ценностной скалы и перехода в идеолгеми.

„Tento článok bol vytvorený realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.“